

Peter Henning

Lunds universitet

peter.henning@litt.lu.se

Subjektets översättning – den självframställande litteraturens politik

I vad består den självframställande textens politik?¹

Detta ämne kunde tänkas handla om politikens självbiografier,² om 1970-talets bekännelselitteratur och ”det personliga som politiskt”,³ om marginaliserade gruppers skrivande, eller om självframställningen som motberättelse.⁴ Vad jag i det följande vill diskutera är emellertid något annat, nämligen de typer av grundläggande politiska anspråk som själva den självframställande formen aktualiserar. Med andra ord: hur kan vi förstå den politiska dimensionen av jagets estetisering – dess översättning till litteratur? Någon mer fördjupad framställning kommer inte att ges, målet i det följande är snarare att skissera konturerna för en teoretisk ingång till detta fält.

Men vad är då ”politik”? En lexikalisk definition gör gällande att politik består, dels av ”processen att erövra och utöva makt i offentliga sammanhang” (engelskans *politics*), och dels av ”den förda politikens principer och faktiska sakinhåll” (engelskans *policy*).⁵ Jag kommer i det följande att sätta fokus mot ”politik” snarare än ”policy”, det vill säga mot politiken som en förhandling om utrymme snarare än politiken som uttryck för ett specifikt ideologiskt engagemang.

Jagets förmåga att bekänna, reflektera, analysera, förklara och försvara sina val tillskriver det just en viss makt som kan kanaliseras och administreras via litteraturen – här ges vi en första antydning av vad som kan stå på spel i den självframställande texten. Men än mer basal är frågan om hur den egna subjektiviteten erövrar, med andra ord hur de villkor som krävs för att jaget ska uttryckas ska uppfyllas, hur talet överhuvudtaget blir möjligt – samt vidare – hur det kan erkännas och tilldelas ett ”maktens” språk. Självframställningens politik är i detta avseende intimt knuten till dess retorik och de former som möjliggör att idén om jaget kan översättas till text inom ett visst diskursivt system.

Om vi för stunden glömmer den mer komplicerade bilden av

”individualitetens födelse” som den post-burckhardtianska forskningen gett upphov till kan vi efter Karl J. Weintraub säga att den västerländska självframställningens historia fram till renässansen präglats av skiftande, kulturellt definierade rollmodeller. Att författaren istället för att skriva ”sig själv” förhåller sig till en (mer uttryckligt föreskriven) idealbild betyder emellertid inte att jagets politiska dimension skulle vara mindre relevant. Vi bör, menar jag, i lika hög grad betrakta anammandet av dessa idealtyper som retoriskt-politiska manövrer i bemärkelsen att formen möjliggör talet; ideala livsvägar såsom antikens *vita activa* och *vita contemplativa* (statsmannen och filosofen), eller kristendomens bild av en rannsakande gudstjänare utgör tre sådana exempel.⁶

Weintraub har vidare velat mena att individualitetens definitiva genomslag kom att artikulera detta rollspels antites genom ett synsätt som i *sin* idealtyp förnekade giltigheten i alla generella modeller. Här manifesterades bland annat jagets institutionella oberoende – som Michel Foucault har diskuterat motsatte sig till exempel vissa religiösa grupperingar under renässansen prästerskapets ansvar för individens frälsning.⁷ Som Goethe reflekterade över i förhållande till Cellinis och Montaignes skrivande kom jaget att anförtros världen och inte längre enkom åt prästen.⁸ Detta är bara några aspekter av den generella omförhandling av jagets funktion som i tilltagande omfattning ifrågasatte under vems jurisdiktion det stod, och vilka som skulle betraktas som dess yttersta gränser.

Kritiker av Jacob Burckhardts *Geschichte der Renaissance in Italien* (1867), det klassiska verk som ligger till grund även för Weintraubs argumentation, har emellertid pekat på att individualismens ”födelse”, snarare än att bibringa en entydig emancipation – ett definitivt avståndstagande från den av gruppen betingade medeltidsmänniskan – var en process kantad av identitetsmässiga problem. Inte främst för att renässansmänniskan i botten var ofri,⁹ men för att själva frihetskonceptet i praktiken var konfliktfyllt och svårgripbart.¹⁰ Detsamma är fallet med de tidigare nämnda mönsterrollerna: det faktum att de från början var föreskrivna innebar inte att det friktionslöst gick att ikläda sig dem.

Även om Weintraub har en poäng i att idén om individualiteten vann kraft genom att markera ett avstånd gentemot alla aprioriskt definierade mönster är det viktigt att påpeka att även detta avståndstagande var en form av rollspel, och vidare, att den självframställande skrivakten fortfarande innefattade en förhandling mellan idén om jaget och förutsättningarna att realisera denna. John Jeffries Martin har uppmärksammat denna problematik i sin diskussion om de slitningar som stundtals tycks ha yttrat sig hos renässansindividen. Han föreställer sig

att jaget var en plats "in which interior experience and experience in the world were in dialogue with one another" samtidigt som "the self was experienced as something in which one's internal perceptions and beliefs either were or were not at home in a larger world".¹¹

Detta påstående tycks ha bärkraft också bortom den givna historiska kontexten. Men snarare än att framställa idén om subjektet som ett antingen eller – ett "att känna sig hemma i världen" eller ej – vill jag fästa blicken mot konflikten i dessa polers mellanrum, i förhandlingen av det litterära jagets plats, utrymme och funktion. Om subjektet formas i spänningen mellan interioritet och exterioritet följer att vi bör studera såväl själva föreställningen om jaget som hur denna idé korresponderar mot det litterära uttrycket och dess förutsättningar att etablera en möjlig utsägelseposition i förhållande till en yttre, offentlig realitet.

Form som politisk förhandling: Rancières perspektiv

För att vidare belysa detta område kommer jag att lyfta fram och diskutera några aspekter ur den franske filosofen Jacques Rancières arbeten om relationen mellan estetik och politik.

Politik är för Rancière inte synonymt med den parlamentariska organisationen utan förstås istället utifrån en långt bredare kategori – det "sinnliga" – med vilket avses våra förutsättningar att förnimma, förstå och känna: vad som gjorts synligt och vad som dolts i en social gemenskap.¹² Den politiska kampen är sålunda inte begränsad till partipolitiken utan handlar istället om förhållandet mellan de processer som etablerar, organiserar och utmanar strukturer för det sinnliga. På närmast rysk-formalistiskt vis tillskrivs därför konsten en politisk dimension i det att den kan förändra våra sätt att uppfatta världen. En konsekvens härav är att även formmässiga åtbörder betraktas som delar av en politisk struktur, inte bara en estetisk sådan. I själva verket är dessa poler inte ställda i ett dikotomiskt förhållande utan är, menar Rancière, ständigt sammankopplade.

Makt förstås av Rancière som ett system för att organisera kroppar i förhållande till tal, och här exemplifierar han gärna med texter från antiken. Bland annat återkommer han till *Staten* där Platon utesluter hantverkaren från offentligheten på grund av att arbetet inte kan vänta – arbetaren nekas tillträde och bestämmanderätt då denne inte kan vara på två platser samtidigt; arbetet kan inte vänta. Rancière belyser emellertid hur denna princip är styrande även i mer moderna sammanhang. Med utgångspunkt i omfattande arkivstudier pekar Rancière i sitt genombrottsverk, *The Nights of Labor (La nuit des prolétaires)* (1981), på de franska 1800-talsarbetarnas "alternativa" försök till emancipation via

konsten.¹³ Genom att skriva på natten när de förväntas sova ifrågasätter de den dominanta fördelningsprincip som hänvisar särskilda subjekt till särskilda samhällsuppgifter – en analysmodell typisk för Rancière, och signifikativ för hans stundtals provocerande hävdande av estetikens kraft. Genom att lyfta fram den arbetarlyrik som glömts bort i arkiven vill han sätta fokus på en typ av motstånd som inte förts inom det etablerade systemets föreskrivna ramar (fysiskt våld till exempel – det ”språk” arbetaren förväntas tala), utan som tvärtom verkar ifrågasätta själva spelreglerna för denna struktur, det vill säga vem som ska tillåtas att ägna sig åt frågor om estetik. Rancière knyter detta resonemang till Aristoteles distinktion mellan människans tal (*logos*) och djurens läte (*fone*) i *Politiken*. Då det senare är begränsat till att yttra smärta eller njutning menar han att endast människan kan ”uppfatta gott och ont, rätt och orätt”, och vidare, att det är på grundval av dessa värderingar som hus och stat formeras. ”Men”, fortsätter han: ”den som inte kan ta del i gemenskapen, eller inte behöver det eftersom han klarar sig själv, har ingen del i staten. Han är ett djur eller en gudom.”¹⁴

Givetvis ska den mänskliga stämman här likställas med maktens tal. Skillnaden mellan *logos* och *fone* utgör kärnpunkten i den politiska kamp som avgör vem det är som ges rätten att tala, och vems utsaga som riskerar att reduceras till djurets obestämbara kvidande. Denna motsättning, skriver Rancière, är ”ingalunda det faktum på vilket politiken grundas”, men ”tvärtom vad som står på spel i den tvist som instiftar politiken.”¹⁵

Detta är centralt, för så som Rancière vill förstå politik utgör det en form av tvist som saknar ”egna objekt eller frågor” – det är en universell process som uppstår när de givna formerna för ett systems utmanas, och den har i sig ingenting med ideologi att göra. Det handlar istället om den sinnliga diskursens organisering, något Rancière förstår utifrån termerna *politik* och *polis* (det senare från grekiskan). Polis är det maktutövande skeende som organiserar och upprätthåller ett (dominant) systems organisation, och som vidare delar in gemenskapen i grupper, sociala positioner och funktioner (vad Rancière kallar den ”hierarkiska distributionen av platser och funktioner”¹⁶). Politik å andra sidan, är ett försök att ifrågasätta en aspekt av denna organisering genom att framföra en egalitär strävan emot den ”naturliga” ordningen och därmed skapa dissensus.¹⁷ Dessa diskursiva fördelningar gällande vad som ska inkluderas och exkluderas är vad Rancière benämner delandet av det sinnliga, och det är frågan om denna fördelning – förstått i det franska ordet *partages* dubbla bemärkelse: både ut- och avdelande – som är kärnpunkten i det ”politiska”. Som Gabriel Rockhill sammanfattar: ”The essence of *politics* consists in interrupting

the distribution of the sensible by supplementing it with those who have no part in the perceptual coordinates of the community, thereby modifying the very aesthetico-political field of possibility.”¹⁸

Villkoren för logos

Citatet från Rockhill sammanfattar riktigt Rancières ståndpunkt, men i detta pekar han också indirekt på en problematik. Det politiska beskrivs som något a-politiskt, som en dissensuell (av dissensus) operation inom ett etablerat system, men hans exempel är inte sällan av David och Goliat-modell, det vill säga med en viss föreställning om orättvisa inskriven från början. Rancières teorier lämpar sig tveklöst till att studera hur ”ett oräknat, odelaktigt subjekt – proletären, kvinnan, den färgade, osv – bryter in i en ’polisiär’, ’konsensuell’ ordning”,¹⁹ men hans styrka ligger framförallt i nytänkandet av de generella politiska processernas topografi, och relationen mellan form, tal och makt. Mer relevant än att peka på de dramatiska interventionerna och radikala omformuleringarna av diskursens villkor kan vara att se till texters försök att anpassa sig och förhålla sig till olika organisationsformer. Vad som gör detta särskilt intressant är att försöket att tillgripa *logos* sällan är okomplicerat, tvärtom kan även en privilegierad social utsägelseposition innebära att komplicerade formmässiga kompromisser, transformationer och förhandlingar är nödvändiga för att subjektet ska kunna förmedlas litterärt.

Vad Rancières spekulationer framförallt bidrar med är ett seende som skärpts mot de mindre uppenbara omförhandlingar av talets villkor som konsten gör gällande. Ser vi till exempel till det svenska 1800-talets självframställande litteratur tycks denna teoretiska manöver av särskild vikt, för vad som utmärker texterna är inte nödvändigtvis deras innehåll, utan framförallt det specifika förhållandet mellan form och talsituation och de vidare anspråk som härigenom artikuleras. Trots att perioden ifråga faktiskt innebär genombrottet för den moderna svenska självbiografin föreligger här en lakun i forskningen. Om detta delvis beror på att verk som exempelvis Erik Gustav Geijers *Minnen* (1834) eller Emilie Flygare-Carléns *Skuggspel* (1865) vid ett första ögonkast framstår som så självklara är därför incitamenten att med reviderade utgångspunkter försöka belysa ämnet desto större.

Självframställningens politik har i regel diskuterats med utgångspunkt i texternas uttryckliga intressen och dialoger, men genom att inspireras av Rancières teorier kan vi tydligare bli varse hur subjektets förmedlan aktualiserar en rad förhandlingar och processer knutna till själva det litterära uttrycket.²⁰ Den topografiska metaforen ovan är passande, för vad det i botten rör sig om är hur vi ska förstå

litteraturens och politikens gemensamma terräng: dess avrinning, vegetation, bebyggelse och kommunikationer. Detta handlar i vårt fall dels om hur den litterärt manifesterade idén om jaget, för att använda Cecilia Sjöholms ord, ”skapar, förvandlar och förvaltar olika former av sociala och politiska gemenskaper”,²¹ och dels hur subjektets förmedlan ständigt förhandlas gentemot offentlighetens föreskrivna talmönster.

Om en kärnfråga i diskussionen om 1800-talets självskrivande utgörs just av texternas förhållande till den litterära offentligheten är en central aspekt härvidlag frågan om var, och under vilka förutsättningar, det subjektiva uttrycket har sin plats. En större fara än att alltför okritiskt ersätta text med kontext tycks vara att missförstå dessa begrepp som dikotomiska. Vad Ranciére påminner oss om är att varje estetisk åtbörd betingas av sin historicitet – av sin sociala och politiska funktion. Att studera litteraturens förhållande till det offentliga rummet är således också att beakta *formens* position inom ett komplicerat nätverk av processer vilka definierar förutsättningarna för att ”tala” – det vill säga att förmedla ett innehåll.

Noter

¹ Termen ”självframställning” har blivit ett vedertaget uttryck och används utan längre definition av bl.a. Arne Melberg i hans *Självskrivet. Om självframställning i litteraturen*, Stockholm 2008, s. 7: ”Självbiografi, självporträtt, memoar, minnen, vittnesmål, bekännelse... de litterära strategierna för självframställning är många”. Då jag i det följande talar om självframställning betraktar jag det emellertid som synonymt med engelskans *life narrative*, en beteckning som i Sidonie Smith & Julia Watson, *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, Minneapolis & London 2001, beskrivs som ”a somewhat narrower term [than *life writing*] that includes many kinds of self-referential writing, including autobiography” (s. 3) – ”but one that signals the exclusion of biography from our investigations”. (s. 223, not 3.)

² Se till exempel James M. Cox, ”Autobiography and Washington”, i *The Sewanee Review* 1977:2, s. 235–261.

³ Se Cristine Sarrimo, *När det personliga blev politiskt: 1970-talets kvinnliga bekännelse och självbiografi*, Eslöv 2000.

⁴ Se Paul John Eakin (red.), *The Ethics of Life Writing*, Ithaca 2004.

⁵ ”Politik”, *Nationalencyklopedin.se* (databas online), 20/8/2010.

⁶ Karl J. Weintraub, ”Autobiography and Historical Consciousness”, i *Critical Inquiry*, 1975:4, s. 821–848.

⁷ Michel Foucault, ”Polemics, Politics and Problemizations: An Inter-

view with Michel Foucault”, i *The Foucault reader*, red. Paul Rabinow, New York 1984, s. 370.

⁸ Johan Wolfgang von Goethe, ”Zur Farbenlehre”, i *Die Entstehung von Goethes Werken in Dokumenten: unter mitwirkung von Katharina Mommsen. Bd 2, Cäcilia bis Dichtung und Wahrheit*, red. Momme Mommsen och Katharina Mommsen, Berlin 2006, s. 150: ”was bisher nur im Beichtstuhl als Geheimniß dem Priester ängstlich vertraut wurde, nun mit einer Art von kühnen Zutrauen der ganzen Welt vorgelegt ward.”

⁹ ”In all my texts and documents”, skriver Stephen Greenblatt i *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Chicago 1980, s. 256 f., ”there were, so far as I could tell, no moments of pure, unfretted subjectivity”. Individuen bör därför, snarare än frigjord, förstås som ”the ideological product of the relations of power in a particular society.”

¹⁰ Se John Jeffries Martin, *Myths of Renaissance individualism*, New York 2004.

¹¹ Ibid., s. 131.

¹² Rancières användning av begreppet ”sinnligt” bör ges en utförligare förklaring för att undvika missförstånd. Det franska ordet *sens* syftar dels till våra sinnesorgan, men också till sinnlighet i meningen sinnliga lustkänslor. *Sensible* däremot betyder mottaglighet för intryck eller förnimbart/synligt – men framförallt talar man om *le monde sensible*, det vill säga sinnevärlden. Det är i denna senare betydelse vi bör uppfatta det sinnliga i detta sammanhang. Begreppet inbegriper vad som är förnimbart (*perceptible*), men härleds i grunden till något större, nämligen hela den sfär av ”sinnlig kognition” som blir föremål för den klassiska estetiken. Alexander Baumgarten diskuterar till exempel vetenskapen om den sinnliga kunskapen – ”Scientia sensitive cognoscendi” (Se Sven-Olov Wallenstein, ”Uppfinnandet av estetiken”, i TFL 2008: 3–4, s. 69) – vilket i sin tur härrör till den antika distinktionen mellan *to noeton* och *to aistheton*; å ena sidan det intelligibla: ting som försås genom förnuft och logik, och å andra sidan det sinnliga: det som passerar känslornas lägre kognition.

¹³ Se Jacques Rancière, *The Nights of Labor: The Workers' Dream in Nineteenth-century France*, övers. John Drury, Philadelphia 1989.

¹⁴ Aristoteles, *Politiken. Πολιτικά*, övers. Karin Blomqvist, Partille 1993, s. 9.

¹⁵ Jacques Rancière, ”Orätten: politik och polis”, i *Texter om politik och estetik*, övers. Sven-Olov Wallenstein, Lund 2006, s. 42.

¹⁶ Rancière, ”Estetiken som politik”, i *Texter om politik och estetik*, övers. Kim West, s. 67.

¹⁷ Rancière, "Politik, identifikation, subjektivitet", i *Texter om politik och estetik*, övers. Kim West, s. 67.

¹⁸ Gabriel Rockhill, "Translator's Introduction: Jacques Rancière's Politics of Perception", i Jacques Rancière, *The Politics of Aesthetics: The Distribution of the Sensible*, övers. Gabriel Rockhill, London 2004, s. 3.

¹⁹ Jonas (J) Magnusson & Kim West, "Inledning", i Rancière, *Texter om politik och estetik*, s. 13.

²⁰ Jag har avsiktligt valt att använda ordet "inspireras" för att peka på svårigheten i att skapa metoder och modeller utifrån Rancièrs filosofi. Horace Engdahl skriver med avseende på andra "svårtillämpade" teorier i *Den romantiska texten* (Stockholm 1986), s. 10: "frågan är om den sorts teori som intresserar mig alls låter sig 'tillämpas'. Däremot riktar den uppmärksamheten." På ett liknande sätt är det framförallt i sin förmåga att på ett skarpsinnigt vis åskådliggöra vissa problemområden som Rancière lämpar sig som litteraturvetenskaplig resurs.

²¹ Cecilia Sjöholm, "Konsten som process. Det sinnligas estetik", övers. Malin Lundh, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2007:1-2, s. 70.